

Kritikai megjegyzések a
*Jólét gazdasági növekedés nélkül –
A Nemnövekedés felé.*
Kiáltvány a Feltétel Nélküli
*Alapjuttatásért (FNA) című munkához*¹

1.

Új „divat” van terjedőben, a Feltétel Nélküli Alapjövedelem (FNA) „divatja”. Bár első pillantásra fordítási hibának tűnik, hogy a *Kiáltványban* Alapjuttatás és nem Alapjövedelem szerepel, a téma kifejtésekor érzékelhető olyan sajátos megközelítés, ami igazolja a némiképp eltérő szóhasználatot. Lényegében azonban az azonos rövidítés is indokolt, mert végső soron ugyanarról van szó, apró nüánszoktól eltekintve.

A másik, amibe már a cím olvasásakor „bele lehet kötni”, a kiáltvány műfaji meghatározás.

Nekem, mint „megveszekedett” marxistának, a kiáltvány műfajában a zsinórmércét természetesen *A Kommunista Párt kiáltványa* (ismertebb nevén a *Kommunista kiáltvány*) jelenti. Ám tudomásul kell venni, hogy a marxizmus csupán egyike a létező világnézetek sokaságának, és ezért – bár bírálatom nyilvánvalóan marxista szándékú – nem lehet a marxista etalontól való eltérést ab ovo hibának tekinteni. Azt különösen nem, hogy a *Nemnövekedés* igen tiszteletet parancsoló hivatkozási apparátussal rendelkezik (weboldalak, glosszárium, bibliográfia, filmográfia és 62 darab lábjegyzet). Mindenesetre ez az apparátus azt a képzetet keltheti bennünk, hogy tulajdonképpen egy tudományos munkával, de legalább is egy tudományosan megalapozott kiáltvánnyal van dolgunk (tulajdonképpen a *Kommunista kiáltvány* is ezzel az igénnyel készült, igaz, hasonló apparátus nélkül). Nos a művön magát „átrágó” olvasóban könnyen az a benyomás alakulhat ki, hogy az kiáltványnak túl tudományos, tudományos munkának túl slamos.

A legfőbb kétely bennem azon a vonalon alakult ki, hogy a *Kiáltvány* nem győzött meg a Nemnövekedés és az FNA organikus összetartozásáról. A Nemnövekedéssel az I. fejezet foglalkozik összesen 10

és fél oldalon. Utána jön a II. fejezet (Feltétel Nélküli Alapjuttatás: a Nemnövekedés felé) ami mindössze 3 oldal (és plusz 3 oldal meglehetősen zavaros táblázat, ahol mindössze a fejléc utolsó ablakában említődik meg a Nemnövekedés, ugyancsak semmitmondóan: „A Nemnövekedésen alapuló fenntartható és élhető társadalmak felé vezető átmenet elősegítésének eszköze”²⁾) és teljesen alkalmatlan az organikus összetartozásnak akár csak a jelzésére is, hiszen az FNA jellemzése majd csak utána, a *Kiáltvány* mintegy kétharmadát kitevő részben történik meg. Ott helyel-közzel történnek kísérletek a Nemnövekedés és az FNA összefüggéseinek megvilágítására, de ezek egyrészt teljesen feleslegessé teszik a II. fejezetet, másrészt – mint majd megpróbálok megmutatni – folyamatosan felcserélik az okokat az okozatokkal.

A továbbiakban először az I. fejezet alapján a Nemnövekedést veszem kritikailag szemügyre, majd a III.–V. fejezetig a *Kiáltvány* FNA-konceptióját teszem bírálat tárgyává.

2.

Mint említettem, a *Kiáltvány* végén levő tudományos apparátusban egy Glosszárium (Fogalomtár) is van. Ezzel nem is az a legnagyobb baj, hogy a benne tárgyalt fogalmakhoz igencsak szubjektívan álltak hozzá a szerzők – sokkal fájdalmasabb, hogy a *Kiáltvány*ban használt alapvető fontosságú fogalmak *nem szerepelnek benne*.

Ilyen mindenek előtt a Növekedés agyongyalázott fogalma.

A Glosszáriumban nem szerepel, de az alapszövegben még valami meghatározás-/kifejtésfeleség is található: „A növekedés többféle jelentéssel bír. Egyszerre értelmezhető matematikai fogalomként, egy gondolkodásmód és egy rendszer szimbólumaként.

- A Növekedés matematikai jelzőszámként a javak, a szolgáltatások termelésének, a gazdaságban lezajló cserék folyamatos növekedését méri a GDP által. A GDP azonban nem veszi figyelembe sem a termelés minőségét, sem a tartalmát: ez a fajta gazdaság a megelőzés helyett a gyógyításra helyezi a hangsúlyt. E szerint a logika szerint a vörösiszap-katasztrófa utáni helyreállítás, vagy egy autóbaleset éppúgy a növekedést serkentő tényezőnek számítanak, mint egy iskola építése.
- A Növekedés egyfajta gondolkodásmódot is jelent, ahol a Növekedés a haladást, a jót szimbolizálja. Egy növény növekszik, mint ahogy egy gyerek is: a növekedés pozitív jelentése így kézzelfoghatóvá válik. A növekedés magával hozza a boldogságot [...] a növekedés a lakosság jóllétének feltétele! A növekedés munkalehetőség. A kollektív gondolatvilágban a növekedés jelenti azt a jó irányt, amit a fejlődésközpontú, haladó társadalmunknak

követnie kell. Eszerint a javunkat szolgálja minden, ami a növekedést segíti.

- A Növekedés megtestesíti a kapitalista rendszert, a rémisztően hatékony produktívizmust, amelynek célja a GDP növelése. Ez a rendszer a technológiára, a technoszcientizmusra támaszkodik, értékrendjének központi helyét a munka, a versenyszellem, a versenyképesség kötelezettsége és az egyenlőtlenség foglalja el. Elengedhetetlen elemei a tervezett elavulás, az eladósodás és a reklám, amelyeknek köszönhetően a rendszer folyamatosan működni tud.
- A Növekedés ideológiája ennek a három értelmezési keretnek a keverékéből áll össze, az így kialakuló dogma érvényességét pedig csakis az kérdőjelezheti meg, akinek »elment az esze«. Az oligarchák látszólag objektív jelzőszámokra mutogatnak, igazolva a rendszer pozitív hatásait és boldog jövőt ígérve, amennyiben hűek maradunk a rendszerhez. A varázslat kulcsa a hitben rejlik – akárcsak egy vallás esetében.” (*Nemnövekedés*, 13. oldal.)

Mint szakközgazdásznak, közgazdaságtan-oktatónak természetesen mindenekelőtt az első „jelentéssel” van gondom.

Gyakorló oktatóként a növekedéelméletet az *expanzió-növekedés-fejlődés* triásszal szoktam kezdeni. Az *expanzió-növekedés* a makrogazdasági összefolyamat *mennyiségi* oldalát, a *fejlődés* a *minőségi* oldalát ragadja meg. Az *expanzió* az *adott termelési feltételek határán belüli* (mennyiségi) termelésbővülést jelenti, a *növekedés-fejlődés* a *termelési lehetőségek kitágulása mellett* mennyiségi-minőségi változást. Ezeket a nagyon eltérő tartalmú fogalmakat a *Kiáltvány szerzői* mind betuszkolták a Növekedés fogalmába.

Az első „jelentés” eleve összekeveri a növekedés és az *expanzió* fogalmát, ráadásul az *expanziót* is leszűkíti a GDP-*expanzióra*. A GDP fogalmát S. Kuznets Nobel-emlékdíjas közgazdász és csapata dolgozta ki az ENSZ felkérésére. A csapat eredetileg egy egységes teljesítmény-számbavételi rendszerajánlást, az úgynevezett SNA-at (System of National Accounts) dolgozta ki. Bár az SNA az idők folyamán rengeteg változáson ment át, éppen a mindmáig változatlan GDP, mint az SNA alapja az, ami miatt még mindig lényegében ugyanarról a rendszerről beszélünk. A GDP (bruttó hazai termék) lényege, hogy a termelővállalatok, vállalkozások könyvelésén alapszik (innen az SNA-ban az A – Accounts, a. m.: számlák). A vállalatok bruttó kibocsátásának számlaértékéből (az *árbevételből*) levonják a beszállítói számlák („*termelő fogyasztás*”) értékét, és az így megkapott *hozzáadott értékek* összege adja ki a GDP-t (hogy miért bruttó, és miért hazai, az a témánk szempontjából érdektelen).

A GDP-t sok kritika éri, ezek közül kettő a legjellemzőbb. Az egyik (ez megjelenik az idézett első „jelentésben” is) a zöld kritika. Ha két ország teljesítménye minden egyéb vonatkozásban azonos, de az egyik egy

bizonyos eredményt (ami szintén azonos a másik ország ugyanezen vonatkozású eredményével) környezetkárosító technológiával ér el, majd az okozott környezeti károkat helyreállítja, míg a másik ezt az eredményt eleve környezetkímélő technológiával éri el, akkor az első ország GDP-je nagyobb lesz, mint a második országé, mégpedig a környezet-helyreállító tevékenység „eredményével”, hiszen az is megjelenik a tevékenységet elvégző vállalat(ok) számláján.

A másik kritika (ami szintén megtalálható a *Kiáltvány*ban csak jóval rejtettebb formában) az úgynevezett „feminista” kritika, amely azt veszi zokn, hogy a – főképpen nők által végzett – háztartási munkák eredményei, mivel azokat nem könyvelik el, nem jelennek meg a GDP-ben. Azért raktam időzójelbe a „feminista” jelzőt, mert mindez nyilván nem csak a háztartási munkákra igaz, de nagyon sok más nonprofit, önkéntes, alkotó, szükségletkielégítő emberi tevékenységre is (pontosan ezekre utal elszórtan a *Kiáltvány* szövege). Ha ezeket a hibákat ki tudnánk küszöbölni, akkor a valóságot a GDP-nél jobban leíró mutatót kapnánk (Churchill ismert „demokrácia” bonmot-jának parafrázisaként: a GDP egy nagyon rossz mutató, de még senki nem talált ki helyette jobbat). *Am ennek a mutatónak a növekedési üteme is csak az expanziót mérné, és nem a növekedést!*

Megpróbálok egy „kézzelfogható” példán keresztül megvilágítani az expanzió és a növekedés közötti különbséget. Tudjuk, hogy az emberiségnek igénye volt mindig is a jelennek a jövő számára történő megőrkítésére, azon belül a képi megőrkítésre. Ezt az igényt a képzőművészet nem elégíthette ki, mert más volt a feladata. Ezért találták fel a fényképezést, majd nem sokkal később a mozgóképet, a filmet. Technikai alapja mindkettőnek a sajátosan fényérzékeny anyagok (amelyek fényérzékenységét a képek létrehozása után meg lehet szüntetni, fixálni lehet a képet) feltalálása. A fénykép és a film iparserűvé válása az ezüstalapú fényérzékeny nyersanyagok (filmek, papírok) feltalálásával vált lehetővé. És az emberiség egyre több (álló és mozgó) képet rögzített. Ez a fotózás *expanziója* volt. Am ennek az expanzióknak igen gyorsan világossá vált a határa: a földkéreg kibányászható ezüsttartalékai rohamosan csökkentek. Eközben a fényképek és mozgófilmek iránti igény nemhogy nem csökkent, de kifejezetten és dinamikusan növekedett. Míg kezdetben a képeket csak szakemberek tudták elkészíteni és előhívni, a XX. század második felében az amatőr fényképész- és filmesmozgalom egyre nagyobbra nőtt. Az ezüst pedig egyre rohamosabban fogyott. *Természetesen meg lehetett volna hirdetni a Nemnövekedés mozgalmát a fotózás területén, ám ehelyett viharos gyorsasággal kifejlesztették az ezüstalapú fényképezés minőségét megközelítő, sőt néhány paraméterében azt túl is szárnyaló digitális fotó- és filmtechnikát.* Igaz, hogy a mikroelektronikának is jelentős ezüstigénye van, ám az még ma is nagyságrendekkel elmarad a fényérzékeny alapanyaggyártás ezüstigénye mögött

(gondoljunk bele: mennyi ezüst kell egy okostelefon áramkörébe, és mennyi ezüst kellene, ha a telefont készített képeket, filmeket hagyományos eszközökkel hagyományos fényérzékeny anyagokra készítenék el). A képkészítés tömege tehát tovább nő, de a korábbi korlátok helyett új, sokkal tágabb korlátokkal. Ez már nem expanzió, ez már *növekedés*.

A második „jelentéssel” az előbbieken fényében nem tudok mit kezdeni. Mivel nem világos, hogy mi ellen szólnak a patetikus frázisok, (az expanzió vagy a növekedés, vagy valami egészen más ellen?) azért értelmezni sem tudom őket. Csupán a fogalmi bizonytalanságot érzékelem. Tényleg, hol a határ? A kerti növények, vagy a gyermekek növekedése ellen miért nem szól a *Kiáltvány*? Rájuk miért nem vonatkozik a Nemnövekedés?

A magyarázat a harmadik „jelentésből” sejlik fel. A Glosszáriumban a Növekedés fogalma mellett a másik fájó hiány a Kapitalizmus fogalma. Mi is az a kapitalizmus? Mint marxista, persze kicsit el vagyok képedve, hogy a bőséges irodalomjegyzékben Marx és *A tőke* nem kaptak helyet. A polgári közgazdászok közül sokan osztják P. A. Samuelson véleményét, hogy „Marx túlságosan fontos ahhoz, hogy meghagyjuk a marxistáknak”. A *Kiáltvány* többször is említi a kapitalizmust (egészen pontosan 32-szer az alapszövegben és egyszer egy lábjegyzetben), de csak két kísérlet történik a fogalmi tisztázásra: egyszer itt a harmadik „jelentésben”, miszerint a kapitalizmus:

- rémisztően hatékony produktívizmus;
- célja a GDP növelése;
- a technológiára, a technoszcientizmusra támaszkodik;
- értékrendjének központi helyét a munka, a versenyszellem, a versenyképesség kötelezettsége és az egyenlőtlenség foglalja el;
- elengedhetetlen elemei a tervezett elavulás, az eladósodás és a reklám, amelyeknek köszönhetően a rendszer folyamatosan működni tud.

Másodszor ehhez teszik még hozzá a lábjegyzetben:

„Serge Latouche által adott kapitalizmusdefiníció: »a technostruktúrával összefonódott megagápezet felügyelete alatt álló, világméretűvé duzzadt piac«” (*Nemnövekedés*, 98. oldal, 36. jegyzet)

A produktívizmus természetesen szintén a definiálatlan fogalmak (szitokszavak?) egyike. Ráadásul itt „a kapitalizmus rémisztően hatékony produktívizmus” szerepel, míg máshol két mumus van: „a kapitalizmus és a produktívizmus” (*Nemnövekedés*, 7., 10., 11., oldalak).

A csodálatos hangzású (és könnyedén kimondható) technoszcientizmus benne van a Glosszáriumban:

„*Technoszcientizmus*: Az a hit, hogy az ember a megfelelő eszközökkel uralni képes a természetet. Így a tudományos és technológiai fejlődés következtében keletkező ökológiai és energetikai válság megoldható anélkül, hogy a jelenlegi életformánkon változtatni kellene. E szerint a gondolkodásmód szerint nem megoldhatatlan a radioaktív hulladékok problémája sem, csak meg kell várni, amíg a tudomány megoldást talál rá.”

Mondjuk, ez a „szitokszó” már valami nagyon fejlődésellenes, destruktív nézetet rejt magába. Láthatjuk, már a fenti fényképezésről szóló példával is ütközik. Ami pedig a radioaktív hulladékok problémáját illeti, ismeretes, hogy a jelenlegi nukleáris energetikai rendszerek a dúsított uránban rejlő energia egy kisebb részét (egy a hetvenes évekből származó – tehát valószínűleg kissé elavult – forrás szerint kb. az $\frac{1}{6}$ részét) „termelik ki”, és azt is igen rossz hatásfokkal, víznek gőzzé melegítése, és a gőzzel turbinák meghajtása révén.

Ha az energia kinyerését fokoznák, mondjuk $\frac{4}{6}$ – $\frac{5}{6}$ részig, a kinyert energiát közvetlenül alakítanák elektromos energiává (ez elméletileg lehetséges), akkor az atomerőművek mérete a jelenlegiek töredékére lenne csökkenthető, egy „feltöltéssel” a jelenleginél sokszor hosszabb ideig üzemelhetne, a kiégett üzemanyag valóban kiégett és így sokkal kevésbé szennyező lenne, tehát így a biztonság a jelenlegi sokszorosára lenne fokozható.

A turpisság ott van, hogy *a növekedés ezúttal a fejlődéssel összecsúsztató hamisság*, a „jogos kritika” mögé van bújtatva: „a tudományos és technológiai fejlődés következtében keletkező ökológiai és energetikai válság megoldható anélkül, hogy a jelenlegi életformánkon változtatni kellene.” (Kiemelés tőlem – N. A.)

Szó nincs erről – ez egy hamis szillogizmus. A fényképezés példája is mutatja, hogy egészen másképpen fényképezünk az okos telefonnal, mint a „leicával” – a szónak igen tág értelmében, nem csak a felvétel elkészítésének szűken vett technikai módját értve alatta. Vagyis a fenti mondat helyesen így hangzana: „a tudományos és technológiai fejlődés következtében keletkező ökológiai és energetikai válság megoldható, persze *csak úgy, hogy a jelenlegi életformánkon alaposan változtatni kellene.*”

Legelőször is tisztázni kellene, hogy mi valójában a kapitalizmus, és az expanzió-növekedés-fejlődés triász mennyiben kapcsolódik ehhez a kapitalizmushoz, mennyiben nem, illetve, hogy e triászból mit kell elvetni, és mit nem.

A kapitalizmus fenti jellemzése erősen hiányos, és részben nem is állja meg a helyét. Mindenesetre a lényeg egészen biztosan kimaradt belőle:

A kapitalizmus az áruterelés általánossá válása révén létrejött új – eddigi ismereteink szerint a legfejlettebb, legkiteljesedettebb – for-

mája a magántulajdonnak, azaz a munkamegosztásnak, a munkamegosztáson keresztül idegen munka leigázásának, kizsákmányolásának. A kapitalista termelés célja a minél nagyobb profit.³

Ami a fenti jellemzésben megállja a helyét, az ebből a meghatározásból levezethető. De például nem igaz, hogy a kapitalizmus „értékrendjének központi helyét [...] az egyenlőtlenség foglalja el”. Éppen ellenkezőleg, az áruterelés általánossá válása a magántulajdon korábbi formáinak értékrendjét elsősorban azzal változtatta meg, hogy a születési és egyéb „jogos” egyenlőtlenségeket a „szabadság, egyenlőség, testvériség” értékrendjével váltotta fel. A probléma éppen az, hogy ez az értékrend folyamatosan és egyre mélyebben ellentmondásba kerül a kapitalista termelési mód szükségszerű gyakorlatával. A legjellemzőbb példa: a kapitalista termelés szereplői, a (tőke- és föld-) tulajdonos, a vállalkozó és a munkás egyenjogú és -értékű szerződéseket kötnek. Csak éppen a tulajdonos és a vállalkozó akkor lép ki a termelési folyamatból, amikor akar, és így szabadon fejlesztheti magát, szabadon politizálhat stb. Ezzel szemben a munkás (a fizikai ugyanúgy, mint a szellemi) nem adhatja oda a vállalkozónak a tulajdonát használatra, mint a (tőke- és föld-) tulajdonos, hanem az eladott munkaerejével együtt neki személyesen is be kell vonulnia a termelési folyamatba. Így lényegesen kevesebb ideje marad személyisége szabad fejlesztésére, politizálásra stb. és szinte behozhatatlan hátránya kerül. De nem tiltakozhat ez ellen, hiszen ha meg tudná oldani, hogy a munkaereje az ő személyes közreműködése nélkül fejtsse ki hasznos hatását, senki nem kényszerítené, hogy jelen legyen. Ha nem tudja megoldani, az az ő baja. Az értékrendnek, a „szabadság, egyenlőség, testvériség” elvének ehhez semmi köze.

Igen fontos dolog, hogy az *általában vett termelés célja az emberi szükségletek kielégítése*, miközben a termelés, mint folyamat, nemcsak a szükségletek kielégítéséhez szükséges javakat hozza létre (átalakítva a természet alkalmatlan dolgait alkalmasakká), hanem az emberi szükségleteket meg is változtatja, a régiek mellé (olykor helyett) új szükségleteket hoz létre. A szükségletek kielégítése során a megtermelt javakat *elfogyasztják*.

Vagyis a cél a szükségletek kielégítése, az eszköz a fogyasztás.

Sajátlagosan a kapitalista termelés célja a minél nagyobb profit. A profit mennyiségileg az *eladott* árúkból származó árbevétel és az árú *előállítására fordított* költségek különbsége. Tehát a profitot az eladások növelésével és a költségek csökkentésével lehet növelni. A munkabér ellentmondása, hogy egyfelől a legfontosabb *fizetőképes kereslet* forrása, s mint ilyen, növelendő, másfelől a leginkább csökkentendő *költség*. Ebből két dolog következik:

a) a kapitalista termelésnél a fogyasztás növelése (ami egyben az árbevétel növelése is) a cél, és a szükségletek akár mesterséges támasztása az eszköz;⁴

b) a munkabér ellentmondásos szerepe a kapitalizmus túltermelési válságainak eredeti oka – az egyénileg termelő tőke, takarékoskodva a munkabérrel, elvonja a fizetőképes keresletet a társadalmi tőke termékétől, így az eladhatatlanná válik.

Minderről a *Kiáltvány* szerzőinek – úgy tűnik – fogalmuk sincs. Egyfelől valami egészen elképesztő ostobaságot írnak a kapitalista válságokról (*Nemnövekedés*, 11. oldal), meg sem kísérelve azok valós okait elemezni, másrészt módszeresen összekeverik a fogyasztást és a szükségleteket, miáltal eltűnik a köztük levő ok-okozati viszony oly nagy jelentőségű kapitalisztikus „quid pro quo”-ja. Így válik a profitmaximalizálási kényszer „produktivizmussá”, a *kapitalista magántulajdon megszüntetésének követelése* a Nemnövekedés követelésévé, ami – mint láttuk – egészen a destrukcióig fokozható önmegtartóztatást is jelenthet (és a szerzők alig titkolt szándéka szerint jelent is).

A kapitalizmusban az expanzió és a növekedés között valóban elmosódik a határ, ugyanis a profithajszka következtében *nem hosszú távon stratégia*llag megfontoltan tolják ki a termelési lehetőségek határát, hanem a *rövid távú* rablógazdálkodást tüntetik fel úgy, mintha kitölték volna azt, ám valójában a következő nemzedékek életfeltételeit pusztítják. A fejlődés vagy amit annak neveznek, pedig nem a társadalmi termelés okozta természetes szükséglet kitágulása mentén történik, hanem mesterségesen generált álszükségletekkel fokozzák a(z áru-) fogyasztást, és így az, amit fejlődésként mutatnak be, csupán az expanzió burkolt formája.

Tehát ismét bebizonyosodik, hogy semmiképpen nem a fejlődés visszاسzorítása, de még csak nem is a növekedés mindenáron való lefékezése, sőt még csak nem is a kordában tartható expanzió visszatartása kell legyen a cél, hanem a profitmaximalizálás, a kapitalizmus, az általános árutermelésen alapuló magántulajdon megszüntetése.

Attól, hogy a műsorszóró rádió feltalálása után nem azonnal tudták kielégíteni a szükségszerűen keletkező televíziózás (elektronikus távolba látás) iránti szükségletet, még nem omlott össze a világ. Itt ugyanis a termelés maga hozta létre – szervesen – az új szükségletet, és az emberiség türelmesen kivárta, amíg a tudomány és a műszaki haladás a feladatot megoldotta.

Attól viszont, hogy a gépkocsik túl tartásra készültek, és ezért az autótulajdonosok nem akarták újabbakra lecserélni a kocsijukat – bizonyos fokig összeomlott, válságba zuhant a (kapitalista) világ. A kapitalizmusban ugyanis valójában nem a mesterségesen felfokozott szükségletű fogyasztó nem tud fogyasztás nélkül élni (bár a reklámok ezt akarják vele elhitetni), hanem a profitéhes tőke.

Ha megszűnik a kapitalizmus, akkor a fogyasztás, az expanzió és a növekedés a folytonosan bővülő, ám mindig valós, és ezért hosszabb távon kielégíthető szükségletek kielégítésének, a valódi emberi-társadalmi fejlődésnek az eszközeivé válnak, és így tervszerűen alakíthatóak lesznek.

Egy tőkén túli társadalomban az új szükségletek okozta türelmetlenség csupán a tudósokat és feltalálókat fogja ösztönözni újabb eredményekre, közben az emberek – bízva tudásaikban és feltalálókban, akik ők maguk lesznek⁵ – türelmesen ki fogják várni, amíg megteremtődnek az új szükségletek kielégítésének a természeti környezetükkel harmonizáló kielégítési lehetőségei. Pontosabban ők fogják azt megteremteni, és nem tátott szájjal fogják a *feltétel nélküli alap sült galambját* várni.

3.

A szerzők igen sokszor említik a Növekedés-vallást, a Növekedésben, a gazdaságban való vallási hitet. Általában, és különösen a *Nemnövekedés* II. fejezetének olvasásakor óhatatlanul Marx szavai jutnak eszembe:

„A közgazdászok sajátos módon járnak el. [...] Ebben a teológusokhoz hasonlítanak, akik szintén kétféle vallást különböztetnek meg. Minden vallás, amely nem az övék, az emberek kitalálása, saját vallásuk ellenben Isten emancipációja...” (MEM 4. 133–134.)

Éppenséggel a korábban megismert FNA-koncepciók alapján egyre jobban erősödik bennem a gyanú, hogy ez egy új vallás, amely viharos sebességgel futja be a kereszténység által hosszú évszázadokig bejárt utat: átalakulás egy forradalmi, a fennálló rendet aláásó mozgalomból a fennálló legkonzervatívabb támaszává. A *Kiáltvány* II. fejezete sokat ad hozzá ehhez az álláspontomhoz.

„Amikor az FNA-ról gondolkodunk vagy javaslatokat fogalmazunk meg, az önként választott Nemnövekedés felé kívánunk haladni, ami csakis az állampolgárok aktív közreműködésével valósulhat meg. A jelenlegi és a ránk leselkedő válságok nagyon nehéz helyzetet teremtenek, ugyanakkor egyedülálló alkalmat kínálnak arra, hogy felelősen részt vehessünk a döntésekben, értelmet találjunk és új kereteket adjunk társadalmunk alapvető működésének. Az FNA olyan eszköz, ami átmenetileg segíthet kilábalni a Növekedés társadalmából, kiszabadulni a gazdaság vallásos imádatának szokásából, megvéd bennünket attól, hogy rettegjünk a jövőtől és rettegjünk mindenki mástól. Az FNA egy lépés a Nemnövekedés felé. A munkaviszonyokat átalakító társadalmi átmenet eszköze is, hiszen kérdéseket vet fel a termelés értelmével és a termékek felhasználásával kapcsolatban. Bevezetésével elkerülhetővé válnak az elszünetelt recesszió káros következményei, miközben közelebb jutunk a Nemnövekedés társadalmához.” (*Nemnövekedés*, 22. oldal.)

Apróság – kik is azok az „állampolgárok”, akiknek „aktív közreműködésével valósulhat meg” csakis az FNA?

Az FNA-ról vitatkozva mindig emlékeztetek arra, hogy Marxot, aki eredetileg forradalmi-radikális filozófus volt, a „Rajna-vidéki falopási perek” terelték a politikai gazdaságtan bírálatahoz. Ezeknek a pereknek a lényege az volt, hogy a Rajna-vidéki német fejedelemségekben az erdei rőzsegyűjtést, ami az ősi szokásjog alapján szabad volt bárki számára, egyik napról a másikra falopás néven bűncselekménnyé nyilvánították. Ezzel nyilvánvalóan nem az erdőbirtokosok érdekeit védtek, hiszen a rőzsegyűjtés az erdők „egészségügyi karbantartása” volt, a hullott gallyak tűzveszélyt, fertőzésveszélyt és a vadállomány számára sérülésveszélyt jelentettek. Miután a szabad rőzsegyűjtést kriminalizálták, ezt az „egészségügyi karbantartást” az erdőbirtokosoknak e célból felfogadott munkásokkal kellett megoldani, nem kis költségbe verve ezzel magukat. Valójában a rőzsegyűjtésnek falopássá való kriminalizálása a kialakulóban levő Rajna-vidéki tőkés ipar érdekeit szolgálta, mivel a rőzsegyűjtés sok embernek kínált megélhetést, akik inkább választották az erdőkben való szabad kőborlást, mint az új gyárakban való robotolást. A rőzsegyűjtés betiltásával ezeket az embereket szabályosan bekergették az újonnan kialakuló iparba bérmunkásoknak.

Az FNA – eredeti szándéka szerint – ezt a folyamatot kívánja megfordítva végrehajtani, vagyis a maga módján a bérmunka intézményét akarja aláásni. Jellemző módon a leghangosabb polgári FNA-kritikák a szokásos burzsoá hozzáállással (amit már a *Kommunista kiáltvány* alaposan megbírált) a bérmunkát azonosítják az általában való munkával, és az FNA-t a restség, munkátlanság általánossá tételének már a Kommunista kiáltványban alaposan a helyére rakott vádjával akarják elmarasztalni.⁶

Azonban a Rajna-vidéki falopási perekben világosan álltak szemben a *proletárok*, *akiknek* megtiltották a rőzsegyűjtést, és a *burzsoák*, *akiknek az érdekében* tiltották meg rőzsegyűjtést. És természetesen Marx a kölni falopási perekről tudósítva nem fecsegett „állampolgárok aktív közreműködéséről”, hanem ellenkezőleg feltárta a perek alapjául szolgáló *osztályellentéteket*.

Az osztályszemlélet tagadása nem belemagyarázás a részemről, hiszen a *Kiáltvány* 20. oldalán világosan ott áll:

„Politikai stratégiánk szakít azzal a tévhittel, hogy a társadalom megváltoztatása elképzelhetetlen a hatalom átvétele nélkül.”

Ha annak idején a rőzszeszedést a burzsoázia érdekében tiltották meg (egészen nyíltan *hatalmi* szóval), akkor hogyan képzelhető el, hogy a burzsoázia most szótlánul (vagyis *hatalma* gyakorlásától tartózkodva) fogja végignézni a „rőzszeszedés újbóli engedélyezését”

(ugyanis az FNA bevezetése – átvitt értelemben természetesen – pontosan ezt jelenti)? Ha pedig a burzsoázia használni fogja a hatalmát az FNA ellehetetlenítésére (és ugyan miért ne használná?), akkor az FNA bevezetése csak e hatalom megszüntetésével képzelhető el. A hatalom megszüntetése akkor, amikor ebben a hatalom birtokosai ellenérdekeltek, aligha lehetséges más módon, mint a hatalom elvételével a hatalom jelenlegi birtokosaitól, vagyis hatalomátvétellel, puccsal, forradalommal – kinek hogy tetszik.

4.

A szűkre szabott keretek miatt nem térhetek ki a *Kiáltvány* FNA-konceptiójának minden vonatkozására. Kettőről szeretnék feltétlenül szót ejteni.

Az első általában minden FNA-konceptióra jellemző – a *munka általában vett fogalmának* az összemosása a *kényszermunka*, azon belül a kapitalizmusra jellemző *bérmunka* fogalmával (a 6. jegyzetben már utaltam erre).

A második – talán ez a leglényegesebb – a *Kiáltvány* viszonya a magántulajdonhoz és az abból fakadó hatalomhoz. Ez azért nagyon fontos, mert a *Kiáltvány* logikája nem a

„szüntessük meg a magántulajdont, és ennek folyamatában vezessük be az FNA-t”,
hanem fordítva

„vezessük be az FNA-t, és ennek folyamatként meg fognak szünni bizonyos, a magántulajdonra jellemző negatív viszonyok”.

A *Kiáltványban* kifejezetten *nincs szó a magántulajdon általában való megszüntetéséről*, mégpedig azért, mert a *Kiáltvány* – átvéve a polgári jogi gondolkodásmódot – összemossa/összekeveri a *magántulajdon* és a *személyi tulajdon* kategóriáit. Egy igen jellemző példa:

„A lakhatás, a föld-, vagy területhasználat kérdése a magántulajdonnal kapcsolatos jogok újragondolását, és *legalábbis részleges megkérdőjelezését* veti fel.” (*Nemnövekedés*, 51. oldal – kiemelés tőlem N. A.)

4.a

A *Kiáltvány* igen ritkán beszél *bérmunkáról*, az esetek többségében egyszerűen *munkát* említ. Ezt a „hibát” a fiatal Marx is el-elkövette (például az 1844-es párizsi kéziratokban), ám nála könnyű belátni, hogy az adott szövegekben munka alatt valójában bérmunkát ért. Nem

egészen ez a helyzet a *Kiáltvány*ban. Egy idézetet külön kiemelnék, mert az egy ma divatos etimologizálás érvelést tartalmaz:

„Az FNA által a munka jelenleg betöltött központi pozíciójától is megszabadulhatunk úgy, hogy az emberi élet kiteljesedésének részeként önként választott tevékenységgé alakítjuk át. [...] főleg, ha arra gondolunk, hogy a »munka« fogalma etimológiailag a »szენvedés« szóból származik.” (*Nemnövekedés*, 32. oldal.)

Nos, azt hiszem, hogy manapság az elektromosság, elektronika megítélésénél a legkisebb szerepet sem játssza az az etimológiai tény, miszerint az „elektron” ógörögül borostyánt jelent. De említhetném kedvenc íróim egyikét, Gábor Andort is, aki az általa nagyon nem tisztelt íróársán így élcelődik:

„Mindig a fülemben cseng, hogy *pecus*, *pecoris* latinul marhát jelent, s valahányszor Pekárra nézek, mindig a szemembe káprázik, hogy ez a Pekár magyarul ugyanazt jelenti”. (Bécsi levelek)

Nyilván G. A. itt szatirikusan nyilatkozik Pekár Gyuláról, de senki nem gondolhatja komolyan, hogy lesújtó véleményét kollégájáról a neve alapján alakította ki. Talán a *Kiáltvány* is csak G. A.-hoz hasonlóan hangulatfestés céljából etimologizált a munkáról (bár én – ismerve P. Gy. néhány művét – tudom, hogy G. A. véleménye helyes, viszont a *Kiáltvány* munkafelfogásával ezen etimologizálás nélkül is baj van), de ismerek más forrásokat, amelyek a „munka” szó származását a szláv „muka” (szენvedés, kín) szóból komoly, már-már perdöntő érvként kezelik. Azonban eléggé világos, hogy a különböző munkát jelentő szavak visszavezethetősége a „szენvedés, kín” szavakra egyrészt történelmileg az ősi társadalmakra (ahol a nyelvek kialakultak) utalnak, amikor a még hordákba verődő elő- és ősemberek egy kiismerhetetlennek tűnő, minden pontjában veszélyforrásként viselkedő természettel szemben fejtették ki a később „munka” néven rögzült tevékenységüket. Másrészt irodalmilag az Ótestamentumra vezethető vissza, arra a részre, amikor az Úr kiűzi Ádámot és Évát a Paradicsomból:

„Mivelhogy hallgattál a te feleséged szavára, és ettől arról a fáról, amelyről azt parancsoltam, hogy ne egyél arról: Átkozott legyen a föld te miattad, fáradságos munkával élj belőle életednek minden napjaiban.

Töviset és bogáncskórót teremjen tenéked; s egyed a mezőnek fűvét.

Orcád verítékével egyed a te kenyeredet, míglen visszatérsz a földbe, mert abból vétettél: mert por vagy te s ismét porrá leszel” (Mózes I. könyve 17–19.)

A munka (ahogyan arra már Engels is utalt) az *emberi nem legsajátosabb attribútuma*, sőt, bizonyos fokig a *differentia specificája*. Az ember ugyanis abban különbözik az állatoktól, hogy az eredetileg az állatok szükségleteitől lényegében nem eltérő szükségleteit lényegesen eltérő módon elégíti ki. Míg az állatok alapvetően *alkalmazkodnak* természeti környezetükhöz, abban felkutatják és elfogyasztják a szükségleteiket kielégítő dolgokat – ami ha nem sikerül, akkor elvándorolnak vagy elpusztulnak –, addig az ember *alkalmazza* a természeti környezetét, az abban fellelhető, általában a szükségletei kielégítésére többé-kevésbé alkalmatlan dolgokat *átalakítja* alkalmasakká, és úgy fogyasztja el. Ezt a folyamatot, ami természeténél fogva *társadalmi* jellegű, nevezzük *termelésnek*, amely, mint látjuk, *magában foglalja* a természet dolgokat létrehozó folyamatait, az e dolgokat *átalakító* emberi tevékenységet és a *fogyasztás* szintén emberi, de az előzőtől *minőségileg különböző* tevékenységét. *A természet alkalmatlan dolgait alkalmasakká átalakító emberi tevékenységet nevezzük (általában vett) munkának*. Valóban, ez a tevékenység teszi emberré az embert, és amíg ember létezik, addig a munka is létezik.

Tehát látható, hogy két különböző emberi tevékenységgel van dolgunk: a *fogyasztással* és a *munkával*. A kettő közötti nyilvánvaló különbség:

- a fogyasztás (ami nem csak az ember sajátja) csak az egyén által elvégezhető tevékenység, ami bármennyire humanizált és szocializált, *nem ruházható át más egyénekre* (lehet közösen enni, de senki nem ehett helyettem);
- a munka (ami az ember attribútuma) *átruházható másra*, bár nem feltétlenül ruházzák át.

A *munkamegosztással* az átruházás jellemzővé válik, és a jellemző átruházás magában hordja a munka kényszerítésének lehetőségét, az általában vett munkának specifikusan kényszermunkaként való megjelenését. A kényszermunka legfejlettebb formája, amely az általánossá váló árutermeléssel (a kapitalizmussal) válik általánossá, a bérmunka. A munkának általában vett munkából kényszer-(bér-)munkává alakulása a munkát saját ellentétébe fordítja: a munkával az emberi társadalom a szükségleteit elégíti ki, azért végez munkát, hogy e munka eredményeivel elégíthesse ki a szükségleteit. A kényszer-(bér-)munkával a munkavégző egyének olyan termékeket állítanak elő, amelyekkel nem a saját szükségleteiket elégíthetik ki, viszont azért végzik a munkát, hogy annak révén lehetővé váljon a mások munkájával előállított termékek szükségletkielégítés céljából való megszerzése. Nem ritkán (társadalmi szinten mindig) az így megszerzett termék valójában a fogyasztó saját munkájának eredménye, azonban ez a tény rejtve marad előtte – ezt nevezik a kényszer-(bér-)munka *elidegenedésének*. Persze az elidegenedés legrettenetesebb, legszélsőségesebb formái, amikor a bérmunka eredménye megszünteti a bérmunka lehetőségét,

munkanélküliséget és abból fakadó inséget okoz (gépek, automaták), vagy amikor a bémunka eredményével kényszerítik a bémunkást a saját érdekei ellen való cselekvésre (fegyverek). És persze az is jellemző, amire a *Kiáltvány* helyesen többször is felhívja a figyelmet: olyan „szükségleteket” kreálnak, amelyek valójában nem szükségletek, és a bémunkával az e „szükségleteket” kielégítő termékeket hozzátják létre, illetve a munkabérért ezeket a termékeket vásároltatják meg a bémunkásokkal.

Mindezek alapján világos, hogy a *Kiáltvány* ilyen típusú mondatai:

„Az FNA a kapitalizmus által tematizált kollektív gondolkodásmód felszabadításának eszköze is, hiszen lehetőséget ad arra, hogy ne a munkán keresztül határozzuk meg önmagunkat, ne csak a munkán keresztül építhessünk társadalmi kapcsolatokat, és ne ez legyen az egyetlen lehetséges módja, hogy emberhez méltó életet élhessünk.” (*Nemnövekedés*, 33. oldal.)

félrevezető. Itt valójában a „munka” helyett „bémunkának” kellene szerepelnie – miközben természetesen társadalmi kapcsolatokat éppen a bérrabszolgaság alól felszabadított munkán keresztül lehet csak építeni, mert a munka maga az emberi lényeg. *Vagyis nem az FNA szünteti meg a kapitalizmust,⁷ hanem legfeljebb a kapitalizmus forradalmi megszüntetésének folyamatában lehet az FNA az átmenet egyik lehetséges, és feltehetően hasznos eszköze, nem több.*

4.b

A *Kiáltvány* IV. és V. fejezetei széles tárházát nyújtják „recepteknek (Comte-félék?) a jövőndő lacikonyhája számára”. Eközben a főszereplő, az FNA-t bevezető hatalom személye homályban marad.

A *Kiáltvány* meglehetősen bőven foglalkozik a földtulajdon kérdésével, de alapvetően csak mint lakóterületek és mezőgazdasági tevékenységek helyszínével. Valójában a föld mint közgazdaságtani kategória ennél sokkal tágabb, és ezért sokkal nagyobb jelentőséggel bír. A föld ugyanis *minden termelő tevékenység helyszíne*, a termelést hordozó *szubsztancia*. A föld tulajdonlásából való kizárás minden magántulajdon alapja (lásd az angliai „bekerítéseket”), a kapitalizmus alapja.

Azt hiszem, Marx írja valahol, hogy a föld magántulajdona úgy keletkezett, hogy a földgolyó felszínének egy darabját valaki körbekerítette, kijelentette, hogy az az övé, és a többiek ezt tudomásul vették. Ebből világosan kitűnik, hogy a (magán)tulajdon nem ember (tulajdonos) és (tulajdon)tárgy viszonya, hanem emberek egymás közötti viszonya, hiszen ha nincsenek a „többiek”, akkor az egész körbekerítési cirkusznak nincs értelme – egy lakatlan szigeten például egy odavetődött

hajótöröttnek kisebb gondja is nagyobb lenne, mintsem hogy a sziget egy részét (vagy akár egészét) a sajátjának nyilvánítsa. Ám a dolognak van egy sokkal mélyebb rétege is. A későbbi tulajdonát körbekerítő leendő tulajdonos vajon mennyire számíthatott arra, hogy „a többiek ezt tudomásul veszik”? Minden egyéb feltétel tisztázása nélkül nagyjából semennyire. Ha valaki mást is érdekel az adott terület, ugyan miért venné tudomásul, hogy azt más keríti körbe, és nem ő? Ha olyan bőségesen áll rendelkezésre a szabad föld, hogy mindenkinek jut, akkor lényegében nem sok a különbség az adott helyzet és a lakatlan sziget helyzete között. A magántulajdon legfeljebb formalitás, nem több. Azonban a föld természeténél fogva szűkös erőforrás, így ez az eset nagyon nem „életszerű”. Sokkal valószínűbb, hogy a „többiek” nagyon is igényt tartanak az adott területre. Ekkor azonban a területet körbekerítőnek már a körbekerítés előtt biztosnak kell lennie, hogy a körbekerítést a „többiek” tudomásul fogják venni. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a körbekerítőnek már a körbekerítés előtt *hatalma* van a „többiek” felett, ha *erőszakkal* vagy más módon *rá tudja őket kényszeríteni* a tudomásulvételre. Vagyis a magántulajdon a föld felett – mint emberek közötti viszony – a *hatalmon*, a hatalommal való *kényszerítéssel* alapszik, és a körbekerítés ennek az emberek közötti viszonyoknak csupán a formális kinyilvánítása. Mindezek figyelembevételével a *Kiáltvány* „receptje a jövődőlacikonyhája számára”:

„A termőföld fölötti rendelkezés visszaszerzése és a mezőgazdaság kimentése a rövid távú profit és a produktivizmus bővületéből a jövő »területrend(elt)ezésének« a záloga. A lakosság kapja vissza a vidéket, de ne azért, hogy alvó-külvárosként szolgáljon vagy közszolgáltatások híján teljesen kiürüljön, hanem hogy megteljen étellel.” (*Nemnövekedés*, 51. oldal.)

„csak” a legfontosabbnak van híjával – annak tisztázásával, hogy milyen erő fogja a föld eddigi tulajdonosait arra kényszeríteni, hogy ezt „tudomásul vegyék”. Végigvehetném a fejezet sok-sok hasonló „receptjét”, ahol ugyanez a kérdés köszön újra, meg újra vissza.

Nagyon jellemző módon a *Kiáltvány* utolsó előtti, VI. fejezetében (*Tiltakozó hangok* – 83. oldal) a számba vett ellenvetések között „csak” az hiányzik, hogy *a jelenlegi tőkés hatalom nem fogja önként, dalolva engedni az érdekeinek alapvetően ellentmondó FNA bevezetését*, és így nem is kínál semmilyen megoldást a várható ellenállás leküzdésére.

Mivel ez a kérdés (a tőkés hatalom ellenállásának kérdése) az utolsó (tévesen VI.-ként jelzett, valójában VII.) fejezetben is nagy ívben ki van kerülve, azért a fejezet címe – „*ami ma még utópiának tűnik, holnap valóság lesz*” – maga a tiszta utópia, legalábbis a *Kiáltvány* által kínált formában.

5.

Összefoglalva:

1. Nem a Növekedés (ami valójában az *expanzió*, a *növekedés* és a *fejlődés* dialektikus egysége) a megszüntetendő, hanem a *profit-maximalizáló termelési mód*, a *kapitalizmus*.
2. Az FNA és a kapitalizmus valóban antagonisztikus ellentmondásban vannak, de ez éppen abban nyilvánul meg, hogy az FNA bevezetését a kapitalizmus hatalomgyakorlói minden lehetséges eszközzel megkísérik megakadályozni, tehát az FNA bevezetése – a *Kiáltvány* felfogásával ellentétben – csakis hatalomátvétellel, pontosabban, a kapitalista uralkodó osztályok hatalmának megtörésével lehetséges.
3. A kapitalista uralkodó osztályok hatalmának megtörése még nem biztosíték a kapitalizmus megszüntetésére (ennek ékes bizonyítéka az 1989–1991-es rendszerváltási folyamat). A kapitalizmust visszafordíthatatlanul meghaladó társadalmi formációhoz (amit én semmiképpen nem azonosítanék a Nemnövekedés negatív utópiájával) vezető út fontos eszköze lehet az FNA – és itt nagyjából egyetértek a *Kiáltvány* más FNA-koncepcióktól eltérő álláspontjával –, amennyiben az nem egy pénzösszeg, egy abból vásárolható árucikkben megjelenő *jövedelem*, hanem a szükségletkielégítés társadalmasodása révén egyre inkább *közjavakká váló javakban* megjelenő *juttatás* (helyesebb persze *elsajátításról* beszélni, mert a „juttatás” valamiféle, a társadalom felett álló „juttatót” feltételez).

Az FNA egyik magyar népszerűsítése a Kalózpárt FNA koncepciója. Ezt széljegyzetekben bíráltam meg, ami itt található: <http://nandras1951.uw.hu/Works/FNA%20-%20Pirat.pdf>.

Jegyzetek

- 1 *Eszmélet*, 100. – Melléklet. A továbbiakban *Kiáltvány*, illetve *Nemnövekedés* neveken fogok rá hivatkozni.
- 2 *Nemnövekedés*, 26. és 28. oldalak.
- 3 Ennek egyszerű „levezetését” lásd http://marxista-polgazd.blog.hu/2011/04/23/a_marxista_politikai_gazdasagtan_nepszeruen („Mi is az a kapitalizmus, aminek állítólag nincs alternatívája?”)
- 4 Ez itt egy „quid pro quo” (felcserélés) – ahogy Marx mondaná – az általában vett termeléshez képest.
- 5 „...mindenkinek nem csak egy kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely tetszőleges tevékenységi ágban kiképezheti magát, a társadalom szabályozza az általános termelést, és éppen ezáltal lehetővé teszi számom-

ra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadászom, délután halászom, este állattenyésztéssel foglalkozom, ebéd után kritizáljak, ahogy éppen kedvem tartja – anélkül, hogy valaha vadásszá, halásszá, pásztorrá vagy kritikussá válnék.” (Marx–Engels: A német ideológia. MEM, 3. 36–37.)

- ⁶ A *Nemnövekedés* is keményen harcol ez ellen a vád ellen, csak éppen hibás alapállása (szintén összemossa a bérmunkát az általában vett munkával) miatt lényegesen kevésbé meggyőzően, mint a *Kommunista kiáltvány*.
- ⁷ Emlékeztetek arra a jellemzésre, amit fentebb adtam az FNA-ról, mint a „rőzsegyűjtés” modern alakjáról.

